

RESSENYES

SUÁREZ DE LA TORRE, Emilio

Eros mágico. Recetas eróticas mágicas del mundo antiguo

Saragossa: Prensas de la Universidad de Zaragoza, Monografías de Filología Griega, 31, 2021, 337 p.

ISBN 978-84-1340-277-2

La modernitat burgesa, que ha mirat d'ancorar els seus principis fundacionals (la raó, el progrés, etc.) en les aigües cristal·lines de l'antiga Grècia, s'ha trobat sempre una mica incòmoda amb la categoria «màgia». Concepte, aquest, esmunyedís, va quedar capturat per la gran narrativa progressista moderna: en la formulació de James Frazer (1854-1941), la màgia era la primera fase d'una evolució lineal i teleològica que havia de conduir fatalment a un món governat per la llum de la raó. Màgia, religió i ciència eren les tres etapes d'aquest desenvolupament imparabile cap al progrés. No sorprèn, doncs, que la filologia clàssica «tradicional» hagi denigrat les activitats màgiques i les hagi arraconades al terreny de la superstició —indignes de l'atenció dels estudiosos seriosos de la religió grega.

Un expedient ha consistit, és clar, a considerar que aquesta mena de pràctiques són el producte de la degradació i de la descomposició del món clàssic, «wenn

die alte Religion in Verwesung ist und der wüste Aberglaube der Zauberpapyri sich an ihre Stelle drängt, der eben nicht Religion ist», tal com es planyia Wilamowitz¹. I què podem dir de l'amor? Concepte, també, fugisser, l'*eros* ocupava, per dir-ho amb Claude Calame, «una posizione centrale in una cultura e in un sistema di pensiero profondamente segnati dall'attrattiva amorosa»². En canvi, en l'època moderna, l'*eros* va ser capturat i constret per la concepció petit-burgesa de l'amor en el quadre de la família nuclear. Ha calgut esperar la cesura epocal del 68 perquè la sexualitat s'alliberés...

Tot plegat pot ajudar a entendre, tal vegada, que haguem passat per alt —perquè no s'han estudiat amb l'interès que mereixen— un bon grapat de làmines o de textos papiracis procedents de les sorres d'Egipte. Posem per cas el *PGM IV*, que inclou una sensacional invocació a Eros, una peça d'una ampla alenada poètica i d'un vigor inaudits. Justament aquestes paraules inspira-

1. WILAMOWITZ, U. von (1931). *Der Glaube der Hellenen*. Vol. 1. Berlín: Weidmannsche buchhandlung, p. 10.
2. CALAME, C. (2006). *L'amore in Grecia*. Roma & Bari: Laterza, p. ix

des encapçalen, en forma d'endreça, el volum que aquí ressenyem. I en la traducció de Suárez de la Torre fan: «Yo te invoco, guía de toda procreación, que abarcas con tus alas la totalidad del universo, tú, el inaccesible... e inconmensurable, que inspiras en todas las almas el razonamiento que engendra vida, tú que armonizas todo con tu propia potencia, primer engendrado, creador de todo, el de las alas de oro, el de la negra apariencia; tú que ocultas los razonamientos prudentes y que inoculas un aguijón oscuro. Tú que, oculto y en secreto, vas pastando por todas las almas. Generas fuego invisible mientras sostienes a todos los seres animados sin cansarte de someterlos al tormento; al contrario, lo haces con un placer que implica dolorosa delicia, desde que todo existe...» (p. 17).

El llibre està dividit en dues parts. La primera («Sobre magia, magos y dioses en el Egipto grecorromano», p. 27-126) té un caràcter teòric i introductor. Serveix per explicar quina cosa és la «màgia» i el «mag», però també situa la figura d'Afrodita i d'Eros en el context de la màgia i com hi intervenen aquests déus. També repassa el contingut i l'estructura dels papirs més significatius (p. 51-75: «los datos de los principales grimorios», val a dir, *PGM* I, VI + II i III; IV; XII; XIII). Cal tenir present que el corpus d'anàlisi abraça un amplíssim espectre temporal, de gairebé mil anys, que va des dels segles v-iv a.C. fins al v d.C. —encara que la majoria dels testimonis són dels segles i-iv d.C. Quant a l'àmbit geogràfic, la documentació està sobretot concentrada en l'anomenat Egipte «grecoromà». El fet que els motius fonamentals de les fórmules i les accions màgiques es mantinguessin gairebé inalterats al llarg dels segles (fins i tot determinats elements i expressions van ser adoptats i adaptats pels cristians: p. 39) pot ser perillós des d'un punt de vista metodològic. I per aquest motiu Suárez de la Torre ens adverteix amb encert que «no debemos tratar [estos textos] como un conjunto homogéneo, sino que deben ser analizados de modo individualizado, sin adoptar de partida una postura que se incline dema-

siado hacia lo helénico o hacia lo egipcio» (p. 41-42). Cada un d'aquests sortilegis i conjurs té una història pròpia i ha de ser analitzada d'acord amb els procediments filològics de rigor.

Acte seguit, l'autor se centra en les divinitats que apareixen en aquesta mena de textos. I aquest és un capítol que no només haurien de llegir els especialistes en la màgia antiga, sinó qualsevol persona que s'interessi per la religió grega. Poblent aquestes pàgines un grapat bigarrat de divinitats i dèmons i de tota mena de figures. Hem de tenir present que en els textos màgics s'han sedimentat tradicions que abracen des del món assiriobabilònic, Grècia i Roma, passant per l'univers semita i iranià i, naturalment, egipci. Compareixen, doncs, déus de tots aquests panteons —i, el que és més, a voltes, també deïtats d'origen mixt o «contaminades». Un déu que gaudeix d'una presència assenyaladament rellevant, ho hem dit, és Eros. Els motius, la funció i la iconografia ens parlen d'una llarga pervivència d'aquesta divinitat, que s'ha adaptat al nou sistema de creences de l'Egipte grecoromà. I, sobretot, s'ha assimilat a un déu omnipotent, tal com apareix en la invocació al déu que hem reproduït més amunt.

La segona part del llibre («El estudio de los hechizos eróticos», p. 127-285) se centra pròpiament en les receptes màgiques amb fórmules eròtiques, els seus motius retòrics, i en la manera pràctica amb què es duia a terme aquesta mena de fetilleria. L'aproximació de Suárez de la Torre a aquests textos és filològica —i ofereix allò que té de millor la filologia com a eina hermenèutica. Gràcies a la seva solidíssima formació d'hel·lenista, però alhora com a molt bon coneixedor de l'Egipte grecoromà, l'autor pot contextualitzar els papirs i donar-los una dimensió històrica i historiològica. Un bon exemple d'això és l'ús eròtic de la imatge poètica de la lluita cos a cos, que apareix ja en la lírica arcaica amb Arquíloc de Paros en el segle vii a.C. (frag. 119 West: *κάπι γαστρι γαστέρα / προσβαλεῖν μηρούς τε μηροῖς*), i retrobem en el *PGM* iv.400-404.

La presentació de la documentació segueix un ordre cronològic («con el fin de que se aprecie claramente la evolución en las fórmulas, motivos e incluso en la forma de concebir [...] las relaciones amorosas y sexuales», ha advertit l'autor a les p. 11-12). Comença amb el *PGM CXVII* (del segle I a.C.), va avançant en el temps, i subratlla les principals característiques de les pràctiques, les divinitats invocades o els efectes físics sobre les persones en què recau l'encís. Un esment mereix el *PGM LXI*, un paper bilingüe (en demòtic i grec) que inclou l'operació amb un lacèrtid (un *καλαβώτης* o *platydactylus mauretanicus*, el 'dragó' dels països catalans), amb l'objectiu de produir un efecte de «magia simpática consistente en provocar el odio mutuo entre la mujer y el (otro) hombre» (p. 155). També requereixen una atenció especial el *PGM IV*, el *PGM VII* i el *PGM XXXVI* (p. 173-98), que inclouen encisos del tipus *agōgē* 'atracció' i *philtrokatadesmoi* 'lligadures amoroses', amb un llenguatge, sovint, brutalment coercitiu. L'amor, tal com apareix en aquesta mena de textos, és un sentiment fonamentalment sinistre i obscur, associat a la malaltia i al desig abusador: el que compta és recapitular, amb un plaer morbós, la tortura que suposa l'amor més que no pas exaltar les seves dolçors.

La segona secció d'aquesta segona part del llibre s'ocupa dels exemples de màgia personalitzada o aplicada, tant en paper com, sobretot, en *defixiones*, làmines, amulets o similars («La práctica: hechizos eróticos personalizados», p. 200-85). Està dividit entre «clientela masculina» (començant per un testimoni que no és gaire clar: una làmina dels segles VI-V a.C. procedent de Selinunt) i «la dona com a usuària» (amb un volum de documentació molt més reduït). Un cas especial és el *Supplementum Magicum I*, 49-51 (p. 219-37): tres encisos de sotmetiment eròtic a càrrec d'un tal Teodor, inflammat d'amor per Matrona, a qui degué conèixer en un prostíbul.

En perspectiva de gènere, són enormement útils els documents referits a les dones,

perquè ens permeten d'introduir-nos «de modo directo en situaciones personales que podemos conocer sin el filtro de la elaboración retórico-judicial» (p. 253). Gràcies a tot això, podem reconstruir un capítol molt poc conegut, com és el de l'homosexualitat femenina en l'antiguitat, i les formes de manifestar-se i d'expressar-se l'atracció eròtica quan l'agent i la pacient són dues dones. Son valuosíssims els testimoniatges d'una tal Herais, que aplica un encís d'*agōgē* per aconseguir l'amor de Sarapiada (p. 265). O la *tabella* de plom sobre la passió de Sofia per Gorgònia, amb parts versificades, que inclou una macabra invocació a les potències infernals i la resurrecció d'un cadàver perquè es converteixi en la regent d'una casa de banys i s'encarregui de l'«escalament» (p. 269-85).

Suárez de la Torre ha dedicat els darrers anys a l'estudi de la màgia, i de la màgia amorosa, i la seva producció científica en aquest terreny és colossal. Ens atrevim a postular que és una primeríssima autoritat a escala internacional. Només cal veure la bibliografia que clou el llibre (p. 297-325). La llista de títols del nostre autor ocupa tres pàgines: trenta-tres articles, capítols i llibres, a més de cinc volums col·lectius que ha curat com a editor. Alguns d'aquests estudis, publicats anteriorment, s'inclouen en el volum ressenyat aquí. Però no som només davant d'una recopilació de materials «preuinats», sinó que l'autor els integra amb coherència per completar una monografia puntualment actualitzada sobre la màgia i sobre aquest déu, Eros, que és «inexorable, implacable, invisible, incorpóreo, engendrador del aguijón, arquero, portador de antorcha, señor de toda sensación espiritual, de todas las cosas ocultas, administrador del olvido, patriarca del silencio, al que debemos la luz y al que la luz se dirige...» (p. 17).

Jordi Pàmias

Universitat Autònoma de Barcelona

